

Јован МАРТИНОВИЋ

НОВА НАУЧНА САЗНАЊА У ПОСЛАЈЕПОТРЕСНОЈ ОБНОВИ КОТОРА

Већ од првог дана након земљотреса, током израде бројних планова и програма обнове споменика културе на овом разореном подручју, у први план као један од битних предуслова за исправну и успешну обнову споменика и њихову адекватну научну и туристичку валоризацију стављена је потреба систематских истраживања мултидисциплинарног карактера, чијим би се извођењем увељко олакшао посао творцима пројеката обнове с једине стране, а пронашле и истакле бројне до сада скривене научне, културно-историјске и друге вриједности овога драгоценог националног блага.

У Котору чије је подручје, као једино у СРЦГ, уврштено на Листу свјетске природне и културне баштине и Листу свјетске културне баштине у опасности UNESCO, програм мултидисциплинарних истраживања сироводио се веома стриктно и ригорозно, понекад пратећи а понекад претходећи самој обнови споменика, иако његово спровођење није увијек било благонаклоно гледано од стране инвеститора и креатора тзв. дневне политике обнове.

Резултате ових истраживања у старој урбанијој језги Котора, као само једном сегменту овог великог заштићеног природног и културно-историјског комплекса, није могуће приказати у целини у виду једног овако кратког саопштења, па ће се стога овде само сумарно приказати они најважнији, уз напомену да је права обнова Котора тек започела и да такорећи сваког дана излазе на видјело нове, неизузнате вриједности које увељко подштављају значај тог великог споменика наше културне баштине..

Фортификациони комплекс тврђаве и бедема Котора, као један од главних мотива уписа у Листу свјетске баштине, били су објекат значајних истраживања током претходних конзерваторских радова, па су тако на сјеверном сектору градских белема уз ријску Шкурду откривене и очишћене зазидане старе топар-

нице и топовски казамати, чиме је то зидно платно добило потпуно нови изглед. Откривен је и изворни изглед округле куле Цитадела или Кампана на сјеверозападном углу бедема Котора и очишћене затрпане просторије на њеном приземном пивоу. Сви ови подаци уградбени су у посебни пројекат ревитализације овог дијела бедема као атрактивног шеталишта и дјечјег игралишта са Љетњом позорницом на бастиону Бембо. Истовремено је омогућено да се на јужном дијелу платформе Танаја формира пролаз кроз бедем, који ће повезивати досадашњу башту кафане Дојми са новом Градском кафаном, која ће бити смјештена у старој градској Вијећини, па ће на тај начин истраживање споменика директно утицати на развој туристичке привреде.

Значајни резултати постигнути су код истраживања бастиона IX (Венцер), јужно од главних градских врата. Приликом пражњења земљаног насила у бастиону откривен је дио старог градског бедема из XIII—XIV вијека и у њему некадашња грађска врата преломљеног готичког лука, која су у једном од бројних земљотреса прве половине XVI вијека толико страдала да су морала бити замијењена садашњим ренесансним вратима из 1555. године.

Предстоје истражни радови на бастиону XI (Кориер), на коме је приликом претходних истраживања откривено да његов задњи зид у ствари представља фасаду неке готичке палате са зазиданим отворима, која ће постати вицљива тек пражњењем земљаног насила и претварањем читавог овог западног сектора бедема од Цитаделе до бастиона Гурдић у атрактивно туристичко шеталиште.

Подводним истраживањима бастиона Гурдић и бедема уз јужна градска врата установљено је да су темељи овог дијела каторских фортификација у изузетно лошем стању услед подложавања од стране овог подводног извора, па је постављен захтјев да се изврши њихово ојачање подбетонирањем у склопу радова на новој запорној брани за потребе градског водовода. Овај захват тек предстоји и мора се извести, пошто је сигурно да ће промјена режима вода под утицајем запорнице негативно утицати на стабилитет бедема, што може довести до катастрофалних последица.

Током радова на изградњи два примарна крака галерије за комуналну инфраструктуру кроз урбano ткиво старог Котора велика је пажња посвећивана праћењу свих трагова раније изградње у овом 2,5 m дубоком ископу. Пажљиво су биљежени и исцртавани старији зидови и темељи да би се каснијим преношењем њихових трагова на специјалне схеме добила нова сазнања о генези самог града, о старој схеми улица и некадашњим здањима. Тако су уочени трагови старијег шточника на дубини од 40 до 70 cm испод садашњег, као и оригинални праг садашњих градских врата на дубини од 70 cm, што јасно

свједочи о спуштању тла града под утицајем најмање трију фактора: постепеној тонењу наше обале од 1 шт годишње, ликвифације и земљотреса.

Током ових радова откривени су популарно сачувани темељи цркве св. Јакова од Лоће, први пут поменуте у XIV вијеку, као и трагови протезања некадашње градске Лоће јужно од главних врата.

Прије израде конзерваторских услова за обнову профалих грађевина извршene су стилско-хронолошке анализе и студије генезе за 290 објеката у Старом граду, уз неопходна истраживања трагова преградњи или ранијих земљотресних оптесења на каменим фасадама, које су по некој чудној моди XIX вијека биле скриване малтером у типичном аустријском маниру. И током ових радова дошло се до изузетно интересантних података, који су бацили ново светло на традицију градитељства у Котору. Тако је обијањем малтера са фасада трију зграда (познатих под именом Стара пошта, мала палата Вракјен и мала палата Бућа) откривено да се ту крије јединствена фасада величанствене налете најпознатије которске племићке породице Бућа из XIII—XIV вијека, највероватније јаче оптесења у великому потресу 1667. године, која је касније издијелена и преграђена у три засебне зграде разних спратних висина, али у једној грађевинској линији.

На другом значајном чворишту, зградама бр. 315—316, јужно од катедrale св. Тринута и над засведеним пролазом који води са Трга катедrale према малој пјацети званој Пјаца од салате, откривено је да се под малтером фасаде скромне грађавинске архитектуре почетка XIX вијека, у доњим партијама, налазе остаци драгоцене романичке архитектуре XIII и романоготичке XIV вијека; зазидани отвори некадашњег тријема — лоће са срећним романичким луковима и сводовима, романски свод уличног пролаза подзидан каснијим барокним сводом овалног профила, зазидана готичка врата са бастонантима и слично. Овај налаз је у потпуности промијено дотадашње предновање тог грађевинског склопа непосредно уз Катедралу и додао још један већ више на теразије вриједности которске градитељске баштине.

На западном лијелу Трга пред катедралом, између задњих фасада величанствене налете Пима из XVII вијека и зграде бр. 318, откривена је, сала уклоњена у архитектуру, траса старе средњовјековне улице у коју су гледали романски и готички отвори. Овај налаз остао је предложен у ентеријеру приземља будуће зграде Историјског архива као нови доказ високог мјеста које которска архитектонска баштина заузима у развоју наше културе уопште.

Као још један доказ оправданости примјене резултата истраживања у валоризацији затечене архитектуре може да послужи примјер палате Драго из XV—XVII вијека, на чијој су сјеверију фасади, преграђеној у XIX вијеку, откривени трагови оригиналних готичких монофора и једне трифоре, које су рестаурисани по аналогијама са саме палате и других објеката у граду. У унутрашњости су нађени трагови некадашњих конзола за плафонске конструкције, па је, будући да су спратне висине биле промијењене током барокизације палате након оштећења у великом потресу 1667. године, у процесу реституције палате извршена реституција њеног барокног и готичког ентеријера.

Интересантан је и примјер зграде бр. 327, недалеко од палата породица Буља и Нима, у чијем је сјевероисточном углу пронађен готово комплетно сачуван сјеверни вид средњовјековне цркве св. Николе — братовштине помораца, грађене по архивским подацима средином XIV вијека техником прецизно клесаних блокова, са накнадно отклесаним масивним пиластрима, зазиданим уским прозором и каснијим окулусом, те остацима темеља апсиде. Овај налаз ће бити валоризован у склопу уређења ентеријера продајног простора у приземљу те зграде.

Најочувајнији истражни радови вршени су на 6 которских романичких цркава XII и XIII вијека, као најзначајнијој концентрацији споменика те епохе на тако малом простору у нашој земљи.

Најмање је радено на цркви св. Анс, која се под именом цркве и манастира св. Мартина, а касније св. Венцранде, помиње од XIV вијека, мада је, можда, знатно старија. Услед врло лошег стања у којем се црквица налази, вршени су само превентивни радови на чишћењу и консолидацији фресака у унутрашњости и на западној фасади, које би могле да припадају школи и времену најзначајнијег готичког сликара друге половине XV вијека, Ловра Маринова Добрићевића, званог Ловро Котораниш. Прави истражни радови обавиће се током статичке санације цркве.

Релативно мало је радено и на највећем которском споменику, катедрали св. Трифуна из 1166. године, саграђеној на остацима Порфијогнотове „ротунде“ из почетка IX вијека, а барокизованој послије великог потresa 1667. године. Током сондажних одстрањивања малтера у унутрашњости јасно су раздвојени остаци романских базиликс XII вијека од каснијих барокних преграда и пронађени оригинални профилисани пиластри који носе свод средњег брода цркве, а мањим ископавањима ван цркве уклоњене су неке недоумице око локације прероманичке „ротунде“. Ускоро, на Катедрали предстоје санациони радови, којима ће претходити или се паралелно с њима изводити опсежни истражни радови на археологији субстрата

садашње Катедрале и на откривању нових елемената романике под барокним облогама, како би се вредновањем свих тих налаза у контексту ревитализацији цркве добио потпуни увид у стратиграфију свих промјена које је Катедрала претрпјела у свом 800 година дугом животу, а самим тим била обогаћена и укупна културна понуда Котора.

Током истраживања на цркви св. Павла пошло се од написа о посвећењу цркве из 1263. године и дијела сачуване фасаде да би се током истраживања открило да је извршила црква св. Павла својом главном фасадом гледала на улицу, а да је у XV или најкасније почетком XVI вијека црква знатно продужена, тако што јој је дужа оса окренута у смјеру С — Ј, па су у зидовима те нове грађевине остали сачувани само западна фасада и дио апсидалног лука старе цркве, док су бочни зидови срушенi. Откривено је и оригинално степениште за улаз у цркву, изнад аркосолија у чијој је ниши пронађен зидани саркофаг, можда ктитора цркве, каторског грађанина Павла Бари из XIII вијека.

Радови на садашњој цркви св. Михаила били су усмјерени на два паралелна колосјека истраживања. У апсиди и на апсидалном луку откривене су и превентивно конзервиране фреске чији изглед и колорит, можда такође, одају снажну руку Ловра Маринова и његове школе XV вијека. Археолошким ископавањима је утврђено да испод садашње цркве, вјероватно из друге половине XIV вијека, постоје сачувани темељи и зидови много веће црквене грађевине на пет травеја одијељених масивним пиластрима, такође са остатцима фресака, те да се у овом случају ради о оној цркви чији се опат помиње у исправи о освећењу олтара катедрале св. Тријуга из 1166. године. За цркву је припремљен пројекат ревитализације и статичке санације, уз истовремену презентацију овој значајног налаза као још једне културно-туристичке атракције Котора.

Садашњи изглед цркве св. Луке, у целини саниране и ревитализоване, плод је дуготрајних и всома санјеских истраживања конструкцијних елемената горњег строја цркве, па коме је откривено да је грађевина извршила четвртасто постолје над средњим травејем из кога је израстао тамбур куполе, а не директно из крова, што је наследиша барокизације цркве. Надаље је пронађен оригинални углачани малтер са граговима оловног крова, па је црква сада прекривена покривачем од оловног лима. Истовремено су на основу налаза реконструисани некадашњи калканни, кровни вијенци и прозори, док су у унутрашњости, очишћени од накнадног малтера, пажљиво клесани лукови и ребра уз очување свих малих фрагмената фресака на зидовима и сводовима, које на основу експертизе припадају времену градње цркве, односно, XII вијеку, једнако као и ра-

шије отк rivсна и конзервирана фреска у јужној лунети западног травеја. Упоредо с овим извршена је конзервација и реконструкција свих икона и иконостаса у цркви и у бочној капели св. Спиридона, тако да црква представља очигледан примјер савјесно обављене ревитализације споменика културе не само у нашој земљи него и шире.

Управо су у току радови на обради ентеријера цркве св. Марије Колеџатс, зване и блажена Озана, из XIII вијеска, као II фази санације и ревитализације овог споменика. Претходни истражни радови су показали да се под затеченим кровним покривачем од купа каналица крију остати још два кровна покривача од различних материјала, од којих је оловни покривач посвједочен и налазима и архивским документима XIV вијека, а најстарији, изворни покривач од танких камених плоча једино налазима на лицу мјеста. У процесу ревитализације спољашњости цркве реконструисан је тај најстарији кровни покривач на крову главне лађе и на куполи, док је на крову призидане сјеверне лађе зајржан стари тип покривача од каналише, а све фасаде очишћене од бетонских избочина спојница и прикладно футиране продужним мајтером. На јужној фасади ће на основу налаза лунете бити реконструисан бочни портал, а на западној главној фасади отк rivени су трагови фронталне бифоре, као и трагови бочних прозора са транзенама на бочним зидовима. Како у документу о посвети цркве из 1221. године стоји да је она саграђена на темељима старије грађевине, то је током радова пронађено доста уломака каменог црквеног намјештаја са плстерном орнаментиком из периода прероманике IX—XI вијека, међу њима и једини сачувани тетуриј са плутејне преграде, нажалост, без натписа. Међутим, током археолошких ископавања у апсиди отк rivени су остати те старије цркве, па чак и трагови стубова старог циборија, а у бочној просторији сакристије, на дубини од 1,80 m од садашњег нивоа, комплетно сачувана крстionица — баптистериј, састављена од 4 већа камена блока који међу собом затварају квадратни базен, чије је дно покривено класичном римском инсценацијом. Ово говори да је на том истом мјесту исх у ранохришћанској периоду, можда најкасније у VI вијеку када се помиње први познати котарски епископ Павле, постојала црква са катедралним функцијама, коју је замијешала Андреајева ротунда св. Трипуне почетком IX вијеска, позната код Порфирогенита. Овај налаз је толико драгоцен за помицање уназад границе познатог живота у Котору за око 3 вијека, па ће се презентација новонађеног баптистерија извршити *in situ* било у самој сакристији, како би тај податак био приступачан свим посјетиоцима Котора.

Овим телеграфским стилом било би могуће шизати још читаво обиље података о налазима, али сматрамо да је боље да закључимо једном констатацијом која не претендује да буде закључак: мултидисциплинарна тимска истраживања у ломену археологије, архитектуре, историје умјетности, архивистике и осталих наука, вођена у Котору од земљотреса по системском динамичком програму, била су непосредно везана за послијепогресни процес обнове и ревитализације споменика културе, дајући из битних података за исправну валоризацију и презентацију сачуване напе и опште свјетске културне баштине, али су истовремено отворила могућност директног укључивања тог националног блага у токове туристичке привреде као прво-разредне атракције и културне понуде. Када једном процес обнове буде завршен, захваљујући солидарној помоћи свих радних људи и грађана наше социјалистичке заједнице, не смије се додонити да ревитализовани споменици, у које ће бити уложена велика средства, опет буду остављени зубу времена и моћи или немоћи СИЗ-ова културе да их одржавају. Туристичка привреда мора наћи снаге и начина да се много директније укључи у будући процес одржавања и рестаурације споменика културе, пошто су, посебно у примеру Котора — као добра свјетске културне баштине, сопственако дужни да створе услове да се ове драгоцености у пуном свом сјају пренесу у наслеђе будућим поколењима.